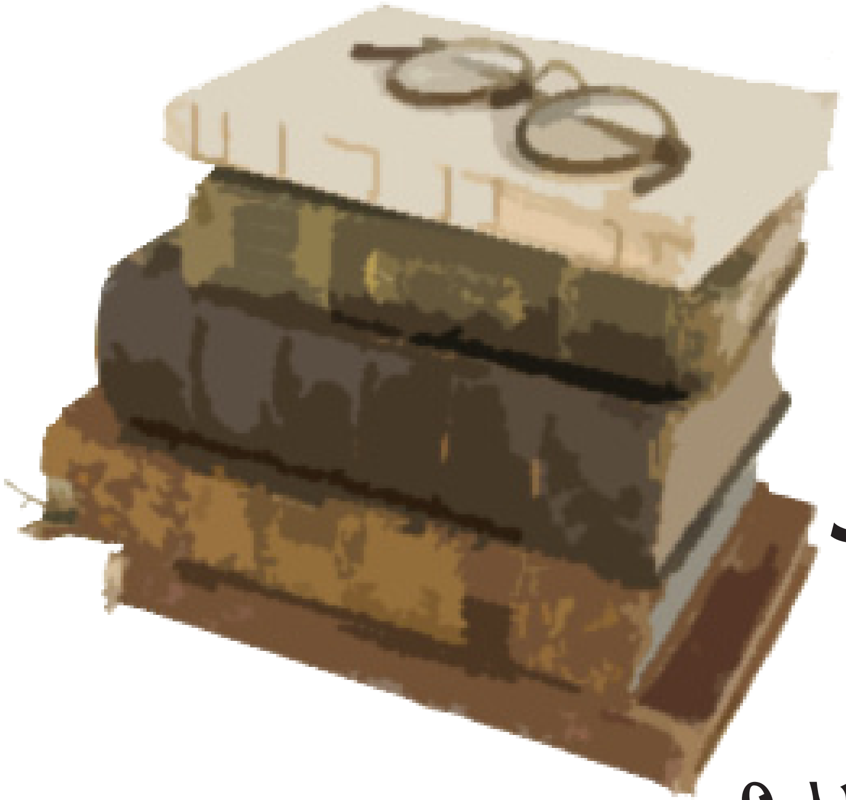

زمان و گەمەی ناسێنە لەبەر تیشکی بیرو بەرهەمی ئیبراهیم یونسی دا

ڕێبوار کەریمی

دەقی– بڕێك كورتتری- ئەم وتارە لە كۆڕێكدا كە ڕۆژی ٢٠١٢/٣/١١ لە شاری ئۆسلۆ، ئەنجومەنی قەڵەمی كوردستانی ئێران، بۆ یادكردنەوە لە د. برایمی یونسی پێكی هێنابوو، پێشكەش كرا. ئەو نووسراوەی خوارەوە، بەشی یەكەمی ئەو بابەتەیە كە لەپێوەندی لەگەڵ كار و ئەفكاری د. برایمی یونسی دا دامڕشتووە. لە ڕۆژانی دواتردا بەشی دووهەمی ئەم بابەتەش بڵاودەبێتەوە. وەك تێبینییەكی سەرەتایی بڵێم كە؛ لەم نووسینەدا "ناسێنە" بە مانای شوناس، هویت یان ئایدێنتیتی بەكارهاتووە.

....

كوردبون و بە فارسی نووسینی نووسەر و وەرگێڕی بەتوانا برایم خانی یونسی، حەسرەتێكی لای زۆر لە هۆگرانی كورد زمانی ئەو كەسایەتییە بلیمەتە پێك هێناوە. لەو ساڵانەدا كە برایمی یونسی لە كونجی زینداندا شاكارەكانی چارلز دیكێنزی بۆ سەر زمانی فارسی وەردەگێڕا، لە بەری باشووری كوردستان، برایم ئەحمەد خەریكی وەرگێڕانی چیرۆكەكانی گی‌دومۆپاسان[١] بوو بۆ سەر زمانی كوردی. هەڵبەت نە برایم ئەحمەد شێلگیرانە درێژەی بە وەرگێڕان دا و نە برایمی یونسیش هەرگیز، ئاوڕێكی لە نووسین و وەرگێڕان بە زمانی كوردی دایەوە. خوێنەری كوردیش دەبێ بۆ تاهەتایە لەگەڵ ئەو حەسرەتە بژی كە گەلۆ، ئەگەر هەر هیچ نەبێ ئەو دوو برایمە، برایم ئەحمەد و برایمی یونسی، لە ٥٠-٦٠ ساڵی رابردووەوە بەهرەی خواپێداوی خۆیان بۆ خزمەتی شێلگیرانە بە زمانی كوردی و پاشخانی فەرهەنگیی مرۆڤی كورد تەرخان كردبایە، دۆخی كتێبخانەی ئێمە ئێستا لە كوێ دەبوو. برایم ئەحمەد، باهۆزی سیاسەت هەڵیگرت، بردی و كردی بە یەكێك لە شائەكتەرەكانی بزووتنەوەی سیاسیی هاوچەرخی كورد لە باشووری كوردستان - بە هەموو سوود و زیانەكانییەوە-. برایمی یونسیش لە نێو بۆتەی زمانی فارسیدا قاڵ بووەوە و بوو بە یەكێك لە كۆڵەكە سەرەكییەكانی كتێبخانەی فارسی لە بواری خزمەت بەو زمانە و ناساندنی ئەدەبی جیهانی بە خاوەنانی ئەو زمانە. ئەگەر لە ڕوانگەی فارسی/كوردییەوە بۆ دیاردەكە بڕوانین، قووڵایی ئەو حەسرەتەی لە سەر دڵمان دەمێنێتەوە، ئەو كاتە دیاری دەدا كە بە ناوی هاوقەتارەكانی برایمی یونسی، ناوەكانی محەمەد قازی، زەبیحوڵڵا مەنسوری، عەلی ئەشرەف درویشیان، مەنسوری یاقوتی، عەلی محەممەد ئەفغان، ئەحمەدی مەحموود و تاد. زیاد بكەین. چۆن لە ڕەفتار و هەڵوێستی ئەم كوردی زمانە فارسی نووسانەمان تێبگەین؟ ئایا بە كەمتەرخەمیان بزانین یان بە تواوەی ناو بۆتەی كولتووری فارسی؟ بە قوربانیی پەروەردە نەكران بە زمانی دایكی لە قەڵەمیان بدەین یان بە بەرهەمی سروشتیی هەلومەرجێكی سیاسی و كۆمەڵایەتی كە تێیدا بەدیلەكانی بەردەم ئەو كەسایەتییانە یەك دانە زیاتر نەبووە؟ دواجار ئایا ئەوان لە سەر ئاستی لاوازی وشیاری بەرامبەر بە ئەهمییەتی زمانی دایكی سەركۆنە بكەین، یاخود ئاستی وشیاریی ئەوان بەرامبەر بە زمانی دایكی بە ڕەنگدانەوەی ئاستی گشتیی هەستیاریی كوردی بەرامبەر بە بایەخی كولتووری نەتەوەیی لە قەڵەم بدەین؟

لەم نووسینە بینكورتەدا هەوڵ دەدەم بەگوێرەی توانا، شێوەی ڕەفتاری برایم خانی یونسی لەگەڵ زمان بەگشتی، شێوەی مامەڵەكردنی ئەو لەگەڵ ناسێنەی (هویت) كوردی و نرخ و بایەخی زمان لەو پێكهاتەیەدا، بخەمەڕوو. هەڵوێستە دەربڕاوەكانی برایم خان لە نووسین و وتووێژەكانیدا، بنەمای لێكدانەوەكانی من پێك دێنن.

كاتێك چەند ساڵێك پێش ئێستا لە تاران، بۆنەیەك بۆ ڕێزگرتن لە كەسایەتی ئەدەبیی و فەرهەنگیی دكتۆر برایمی یونسی پێك هات، یەكێك لەو كەسایەتییە ئێرانییانەی لە پەسنی برایم خاندا باسیان پێشكەش كرد، وتی "یونسی گەرچی بۆ خۆی كوردە، بەڵام بەردەوام بە زمانی فارسی تەرجەمەی كردووە، ئەمەش هێمای باوەڕی ئەو بە گرینگی و گشتگیریی زمانی فارسی‌یە"[٢].

ئەم وتەیە بڕێك لە ڕاستی تێدایە؛ تەرجەمە و نووسینی پتر لە نەوەد كتێب، دەیان هەزار لاپەڕە بە زمانی فارسی لە ماوەی پتر لە نیو سەدەدا، شتێك نییە بە ئاسانی لە تەنیشتییەوە تێپەڕ ببین. بەڵام ئایا هەموو ڕاستییەكە هەر ئەوەندەیە؟ بە بڕوای من نا. واوەتر دەچم و دەڵێم؛ سەرەڕای هەموو نرخ و بایەخێكی زمانی فارسی بە هەموو پاشخانە كولتووری و مێژووییەكەیەوە، زمان لە لای برایم خانی یونسی دواجار شتێك نەبووە جگە لە ئامرازێك بۆ دەربڕین. واتە یونسی مامەڵەیەكی ئەرزشیی لەگەڵ زمان نەكردووە. گرینگ بە لای ئەووەوە پەیام و ناوەرۆك بووە نەك زمانی پێ دەربڕدراو. ئەوەش كە بۆچی ئەو ڕاست بە زمانی فارسی نووسیویەتی، بەبڕوای من وەڵامەكەی "نرخ و بایەخی زمانی فارسی" نییە.

من ئەمە زیاتر ڕوون دەكەمەوە: چەند ساڵێك بەر لە ئێستا لە وتووێژێكیدا، لە باسی ئەو نووسەرە ئێرانییانەی هەڵوەدای هەندەران بوون، یونسی وتبووی "من پێم سەیرە كەسانێك كە ساڵەهای ساڵە لە هەندەران دەژین و ژینگەی دەوروبەریشیان ژینگەیەكی جیاواز بە زمانی جیاوازەوەیە، هێشتا هەر بە زمانی فارسی دەنووسن" ئەو

تەنانەت وتبووی؛ "ئەگەر من لە وڵاتێکی تر ژیابام، بە زمانی ئەو شوێنە دەمنووسی کە لێی دەژیم".[٣] لەم دەربڕینە دەتوانین ئەوە بفامینەوە کە برایم خان مامەڵەیەکی ئەرزشیی لەگەڵ زمان ناکا. زمان لای برایمی یونسی ئامانج نییە و، جۆری هەڵبژاردنیشی وەك ئامرازێکی دەربڕین، تابعێکە لە دوو پێوەر: ئاستی شارەزایی لەو زمانەدا لە لایەك و زەروورەتی پێوەندی دروستکردن لەگەڵ ژینگەی کۆمەڵایەتیی دەوروبەر، لە لایەکی دیکەوە. دەبێ ئەوەمان لەبەر چاو بێت کە یونسی کار وەك "پرسێکی کۆمەڵایەتی" پێناسە دەکا و، نووسین لەپێوەندی لەگەڵ کارکردە کۆمەڵایەتییەکەی دا دەنرخێنێ[٤]. لێرەوە دەشێ ئەوە بفامینەوە کە یونسی وەڵامدانەوە بە پێداویستییەکانی دەوروبەر بە ئەرکی سەرەکیی سەرشانی خۆی دەزانێ. زمان و کارکردی سەمبولێکی زمان، خاڵی جێی سەرنجی وی نەبووە، شتێك کە لە پێوەندی لەگەڵ پرسی ناسێنەدا، پارادۆکسێك لە نێوان کار و ئامانجی ناسێنەخوازانەی یونسیدا پێك دێنێ. من دواتر دەگەڕێمەوە سەر ئەم باسە. لێرەدا بەڵام بەشێوەیەکی گشتی دەکرێ هەڵبژاردنی فارسی وەك زمانی

کارکردنی یونسی بۆ سێ هۆکار بگێڕینەوە:

یەکەم؛ بینینی زمان پێش هەموو شتێك وەك ئامرازێکی دەربڕین و هاوپێوەندی.
دووهەم؛ گۆشبوون بە زمانی فارسی و بەهێزبوونی ئەو زمانە وەك زمانی یەکەمی برایمی یونسی وەرگێڕ و نووسەر(وەك دەزانین، یونسی هەر لە مێردمنداڵییەوە لە شاری تاران خوێندوویەتی و زمانی پەروەردەی زانستی و پەروەردەی سیاسیشی هەر فارسی بووە)
سێهەم؛ کاریگەریی ژینگەی کۆمەڵایەتیی دەوروبەر (یونسی پەروەردەی جڤاکێکی فارسی زمان بووە. لەوەش بترازێ ئەو، ساڵانی زیندان-ی لەگەڵ هاوبیرانی خۆی لە فەزایەکی فارسیزماندا تێپەڕاندووە. ناکرێ کاریگەری ژینگەی کۆمەڵایەتی لەسەر ڕەفتاری زمانی، بە کەم بگرین).

لێرەوە دەگەین بەو ئاکامەی کە هەڵبژاردنی زمانی فارسی بە زمانی کار-ی برایمی یونسی، ئەوەندەی کردەیەکی دوور لە دەمارگرژی و شیاوی دەرك لە دۆخێکی مێژوویی و کۆمەڵایەتیی دیاریکراودا بووە، ئەوەندە زادەی تەرجیحدانێکی ئەرزشیی زمانی فارسی بۆ وێنە بەسەر زمانی دایکیدا نەبووە. ئەمەش هیچ لەو ڕاستییە ناگۆڕێت کە دکتۆر یونسی لە خزمەتکارە بێوێنەکانی زمان و وێژەی فارسی بووە.. لێرەدا بەڵام لە جێی خۆیدا دەبێ بپرسین؛ باشە ئاخۆ هەستیاریی سەرنجڕاکێشی خزمەتکارێکی وەها بێوێنەی زمان و وێژەی فارسی، بەرامبەر بە پرسی کورد لە کوێوە سەرچاوە دەگرێ و، بەو هەستیارییە سەرنجڕاکێشەوە، ئێمە دەبێ چ قەزاوەتێك لەسەر جۆری ڕەفتاری یونسی لەگەڵ زماندا بکەین؟

لە ڕاستیدا نرخی زمان وەك ئامرازێكی كارو دەربڕین لای برایم خان، شتێكە و بایەخی زمان وەك فاكتەرێكی ناسێنەیی لای ئەو شتێكی ترە. وەك دەزانین بەشێكی بەرچاو لە چالاكییەكانی یونسی لە ماوەی چارەكە سەدەی كۆتایی ژیانیدا بۆ وەرگێڕانی ئەو دەقانە تەرخان كرابوو كە ڕاستەوخۆ پێوەندییان بە كوردەوە هەبووە. ئەمەش بێگومان هەڵگری كۆمەڵێك هێمای جیدی سەبارەت بە كەسایەتی و ڕوانگە سیاسی و كۆمەڵایەتییەكانی دكتۆر یونسی-یە. خاڵێكی گرینگ لێرەدا كە هەق وایە سەرنجی بدرێتێ ئەوەیە كە، "نەتەوەخوازیی" برایمی یونسی پێش ئەوەی زادەی هەڵوێستێكی سیاسی و ناسیۆنالیستی بێت، ئەنجامی هەستكردن بە جیاوازییەكی ئێتنیكی خۆرسك و حاشاهەڵنەگرە كە تەنانەت یونسی ئینسانگەرا و دوور لە دەمارگرژیش نەیتوانیوە خۆی لێ ببوێرێ. یونسی خۆی دەگێڕێتەوە كە "لە خوێندنەوەكانمدا لەگەڵ خاڵێكی سەرنجڕاكێش و دەردناك بەرەوڕوو بووم: هەر لە ساتەوەختی وەرگیرانمەوە لە دەبیرستانی نیزام، هەر بە یەقین تێگەیشتم كە من لەگەڵ ئەوانی دی جیاوازم. من كوردم ئەوان فارسن، من كوردم ئەوان ئازەرین و تاد.." لەوەش زیاتر ئەوەی كە "ئەم خەڵكە لە یەك وڵاتدا دەژین بەڵام یەكتر ناناسن".[٥] ئەمە دیدی برایمی یونسی مێردمناڵ لە ساڵەكانی ١٣٢٠ی هەتاویدایە؛ وشیاریی سەرەتایی بەرامبەر بە جیاوازیی ناسێنەی ئێتنیكی چ كاردانەوەیەكی نێگەتیڤ لای یونسی بەجێ ناهێڵێت. وادیارە یەكەم سەرنج كە ئەو دۆخە لای یونسی بەجێی هێشتووە، تەنها تێبینیكردنی ئەو ڕاستییە بووە كە هۆیەكی سەرەكیی كێشەكان لە نێو ئێراندا دەگەڕێتەوە بۆ یەكتر نەناسینی گەلانی ناو ئەو جوغرافیایە..

ڕەوتی ڕۆژگار، چاوكرانەوە و چوونەسەری ئاستی زانیاری، وشیاریی یونسی بەرامبەر بە ڕەهەندەكانی جیاوازیی ئێتنیكی و ئاسەوارە كارەساتبارە مێژووییەكانی ئەو دۆخە بۆ حاڵی مرۆڤە هاوخوێنەكانی یونسی لە چوارچێوەی ئێران و دەرەوەی ئێراندا، زەقتركردۆتەوە. یونسی دواجار لەم دۆخە دێتە دەنگ؛ وەدەنگ هاتنێك بە شێوەی "ڕووناكبیرێكی ویژدان بریندار" و نووسەر و وەرگێڕێكی بەدەربەست: بەخشینی بەرگی ماددی بەو خولیایانەی كە وشیاری بەرامبەر بە دۆخی ستەملێكراوی پێكی هێناون. تەباری كار و تێكۆشانی یونسی لەو پێوەندییەدا كە خۆی لە چوارچێوەی دەیان هەزار لاپەڕە نووسین و وەرگێڕانی ڕۆمان و دەقی مێژووییدا، نیشان داوە، قووڵایی "ویژدانی بریندار"ی برایمی یونسی دەنوێنێ. ڕەنگە هیچ تەعبیرێك ئەوەندەی شوبهاندنی كوردستان بە "سەرزەمینی سوورپێستەكان ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست"، قووڵایی تووڕەیی ناخی ئەو مرۆڤە ویژدان بریندارە بەرامبەر بە چارەنووسی تاڵی هاونەتەوەكانی، دەرنەخات.[٦]

هەرچەند بەهۆی دۆخی سانسۆر لە ئێراندا، بە ڕواڵەت ڕووی ڕەخنەی یونسی زۆرتر لە "تورك" و لە "عەرەب"ە، بەڵام ڕاستی ئەوەیە كە گلەیی ناوبرا لە فارسەكان، بگرە زۆر زیاتریشە. یونسی كورد بە گەلێكی ئێرانی دەزانێ؛ گەلێك كە شیرەی بیری باشترین كەسایەتییە فەرهەنگسازەكانی بە قورگی كەلەپووری فارسیدا كراوە و چ پاداشتێكیشی جگە لە نابەرابەری و ستەم و چەواشەكاری پێ نەبڕاوە[٧]. یونسی بەڵام خەون بە پێكەوە ژیانی دادپەروەرانەی گەلانی ناوچەی ئێمەوە، لەسەر بنەمای ڕێزگرتن لە كەرامەتی دوولایەنە و چەند لایەنە، دەبینێ. پێكەوە ژیانێك كە لە گوێن ئەو، لە حاڵی حازردا بە قووڵی نادادپەروەرانەیە. هەرلێرەشەوەیە كە یونسی جەخت لە سەر پێویستیی كاركردن بۆ "ناسینی یەكتری" و دەستەبەركردنی زەمینە ماددیەكانی ئەو یەكتر ناسینە بە پێویست دەزانێ[٨]. بەڵام ناسین چۆن و بەچ شێوەیەك؟

لەپێناوی پێكەوە ژیانێكی دادپەروەرانەدا

لە گەڕان بە دوای چارەسەری دۆخی نادادپەروەرانەی نێوان گەلانی ئێراندا، یونسی باس لە پێویستیی هاوپێوەندی و لێك تێگەیشتن دەكا، پێویستی ئاشنابوونی دروستتر لەگەڵ یەكتری و فێربوونی ڕێزگرتن لە یەكتر. بەلای یونسییەوە گەیشتن بەو مەرامە جوهدی هاوبەشی هەمموو لایەنەكانی پێ دەوێ. لەمەشدا پێشمەرجەكانی دیالۆگی نێوان گرووپە ئێتنیكییەكان، وەك دەشێ لێرەولەوێ لە وتەكانی یونسی هەڵیان بهێنجین، زۆر لەو شتە دوور نییە كە فەیلەسوفی ئەڵمانی یورگن هابرماس بە "دۆخی ئایدیال بۆ هاوپێوەندی (كۆمۆنیكاسیۆن)" ناوی دەبات.

یورگن هابرماس لە باسی دۆخی ئایدیال بۆ هاوپێوەندیدا، باس لە دوو پێشمەرج دەكا: لە لایەكەوە ماف و مەودای بەرابەر و یەكسانانەی لایەنەكان بۆ بەشداری لە گفتوگۆیەكی كراوەدا و، لە لایەكی دیكەشەوە پێویستیی تەیاركردنی گفتوگۆ بە بەڵگە و ئارگیۆمێنتی ئەقڵانی.[٩] یونسیش هەر لەو مەنزوومەیەدا بە دوای پێشمەرجەكانی هاوپێوەندیی نێوان گەلانی ناوچەی ئێمەدا دەگەڕێ. لە ڕاستیدا هەوڵی یونسی

ڕێك بە ئاقاری بەرهەمهێنانی بەستێنی کۆمەڵایەتی، سیاسی و کولتووری بۆ ئەو پێشمەرجانەیە.[١٠] کاتێك باس لە پێشمەرجی یەکەم واتە ماف و مەودای بەرابەر بۆ گفتوگۆی نێوان گروپە ئێتنیکییەکانە، یونسی ئامادەنەبوونی ئەو پێشمەرجە بە زادەی "دۆخی ستەمکاری" دەزانێ، دۆخێك کە لە گوێن ئەو "بەرەنگاربوونەوەی بەرپرسانە"ی پێدەوێ. ئالێرەوە یونسی دەبێتە "خەباتکارێکی فەرهەنگی". واتە لە پێناوی پێکهێنانی شۆڕش و گۆڕانێکی ڕادیکاڵ لە دۆخی مەوجووددا، یونسی پێی وایە دەبێ خەبات بۆ پانتایی کولتووری پێوەندییە سیاسی و ڕووناکبیرییەکان بگوازرێتەوە. یونسی پێی وایە، بەشێك لە خراپ لێك تێگەیشتنی "ئێمە" و "ئەویدی" زادەی پێکهێنانی بەربەستی سیاسیی ساختەیە لە لایەن دەسەڵاتی حاکمەوە؛ ئەو پێی وایە دەسەڵاتدارێتی ستەمکار بۆ خۆی بە لێزانییەوە نانی خراپ حاڵی کردنی گەل یان گەلانی بەرامبەری کورد دەخوا. هەڵبەت یونسی پێی وایە بەشێکیش لە "بەدحاڵی بوون"ی ئەویدی زادەی "خراپ حاڵی کردن"ی لە لایەن ئێمەوەیە. یونسی پێی وایە ئێمە قسووریی زۆرمان لە خۆناساندنێکی بەهێزدا کردووە. نووکی ڕمی ڕەخنەی ئەو لەم پێوەندییەدا، بەتایبەتی ڕووی لە هێزە سیاسییەکانمانە. بەبڕوای ئەو، هێزە سیاسییەکانمان لە بایەخی "خەباتی فەرهەنگی" لە گۆڕەپانی پێکدادانی ناسێنەکاندا تێنەگەیشتوون و، تێگەیشتنێکی پڕکەمایەسییان بۆ چەمکی خەبات هەیە. یونسی چەندی لەویدی بەگلەییە هێندەش ڕەخنە لە خۆمان دەگرێت. وادیارە ڕەخنەی یونسی لە لایەنی خۆماڵی لە دوو لایەنەوەیە؛ لە لایەکەوە کەم کاری بۆ پێکهێنان یان هیچ نەبێ قۆزتنەوەی دۆخی دیالۆگ لەگەڵ ئەویدی (لێرەشدا، مەبەست تەنها دیالۆگی لایەنە سیاسییەکان نییە!) و لە لایەکی دیکەشەوە کەمکاری لە بردنەسەری پێناسەیلی دیسکورسسازی لە دۆخێکدا کە ئێمە دەمانەوێ و دەبوایە توانایی بەهێزمان بۆ کۆمۆنیکاسیۆن لەگەڵ لایەنی بەرامبەر لەسەر ئاستی جڤاکی و بەکۆمەڵ هەبێت.[١١]

یونسی زۆر بە ڕاشکاوی، دەست لە سەر کەمایەسی لایەنی خۆماڵی دادەنێت[١٢]. ئەو پێی وایە کە کورد پێویستیی بە بەرهەمهێنانەوەیەکی خۆڕەخنەکارانەی "ئێمە"ی نەتەوەیی هەیە، ئەمەش هیچ نەبێ بە دوو مەبەست: یەکەم، بەرگرتن لە دووپاتبوونەوەی هەڵە مێژووییەکان و دووهەم، زەمینەسازی بۆ خۆناساندنێکی جیددیتر بە "ئەویدی".

یونسی پێی وایە کە، بۆ ئەوەی لایەنی بەرامبەر نەتوانێ لەسەر بنەمای بەرژەوندیی سیاسیی جیاواز، تاکتیکی لەبیربردنەوە، کلێشە نارەواکان یا خود زانیاریی چەواشە ئێمە پێناسە بکا، دەبێ ئێمە بۆ خۆمان پێناسەی ڕاستەقینەی خۆمان بەرهەم بهێنین، دڕ بە سیاسەتی کۆلۆنیالیستییانەی دەسەڵاتدارانی حاکم بدەین و "ڕژێمی هەقیقەت"ێکی نوێ بهێنینە ئاراوە. یونسی پێ لەسەر ئەو ڕاستییە دادەگرێ کە وێناندنەوەکانی representation ئێمە لە لایەن ئەویدییەوە هیچ کاتێك وێناندنەوەیەکی دڵپاکانە نەبووە و، بەردەوام ژێر پرسیارخستنی ڕەوایەتیی ناسێنەی ئێمەی کردووە بە ئامانج.[١٣] کاتێك یونسی دۆخی ئێمە بە دۆخی سوورپێستەکان دەچوێنێ، نرخاندنێکی ڕادیکاڵ بۆ سیاسەتی ناسێنەکوژی ئەویدی دەکا[١٤].

خەباتێکی ناسێنەخوازانە؛ ڕوانگەیەکی پۆزەتیڤ

ئەگەر تێکۆشانی بێ پسانەوەی یونسی لە پێوەندی لەگەڵ پرسی کورددا، وەك خەباتێکی پۆزەتیڤی ناسێنەخوازانە ناودێر بکەین، هیچ لە هەقیقەت دوور نەکەوتووینەتەوە. خەباتی پۆزەتیڤ بەو مانایەی کە یونسی لەگەڵ دانپێدانان بە حزووری ئەویدیدا — تەنانەت وێڕای خزمەتکردن بە ئەویدی — دەیەوێ بەشێوەیەکی داهێنەرانە و سازێنەرانە، کار بۆ پارێزگاری لە ناسێنەی گەلی خۆی و بردنەسەری زەرفیەتەکانی پێکهێنانی هاوپێوەندی لە لای هاوناسێنەکانی خۆی بکات.

ڕەنگە پێناسەیەك کە برایم خان بۆ ستایلی ڕۆمانەکانی و ئەو بەرهەمە مێژووییانە دەیکا کە لە پێوەندی لەگەڵ کورددا وەریگێڕاون، بە جوانترین شێوە خەباتی پۆزەتیڤی ناسێنەخوازانەی برایم خانی یونسی بنوێنێت: لە پێوەندی لەگەڵ ڕۆمانەکانیدا، برایم خان خۆی بە نوێنەری ستایلێك لە ڕۆماننووسی لە ئێراندا لە قەڵەم دەدا کە خۆی "ڕۆمانی ئێتنیکی" پێ دەڵێ (لە بەرامبەر دوو ستایلی "ڕۆمانی گوند" و "ڕۆمانی شار" دا.) ئەو، دەڵێ لە کاتی هەستکردن بە جیاوازییە ئێتنیکییەکاندا یەکەمین بەرپرسیاریەتی کە هەستم پێ کرد "ناسین و ناساندنی گەلان بەیەکتری بوو.. ئەمەش چۆن؟ لە ڕێی گێڕانەوەی چیرۆکەوە". یونسی دەڵێ؛ " هەوڵمدا لە ڕێی ناساندنی خەڵکی کورد بە گەلانی دیکەی ناو وڵات-ەوە، خزمەتێك بە هەردوو لایان بکەم". ئەو دەڵێ "من ڕۆمانم بە ئامرازێکی گونجاو بۆ بەجێهێنانی ئەو ئەرکەی سەرشانم هەڵبژارد". یونسی دەڵێ من "لە ڕۆمانەکانمدا هەوڵ دەدەم تایبەتمەندییەکانی تاکەکانی

گەلەکەم لە چوارچێوەی چیرۆکدا نیشان بدەم. بەدەر لە هەر جۆرە دەمارگرژییەکی ئایینی و ناوچەیی." (یونسی، ڕۆمانی "نزا بۆ ئارمین" بە نموونەیەکی نیشاندەری ڕوانگەکانی خۆی دەناسێنێ).[١٥]

جگە لە نووسینی ڕۆمان، یونسی لە بوارێکی دیکەشدا کاری لە سەر پرسی "ناسین و ناساندنی ئێتنیکی"کردووە: بواری وەرگێڕانی دەقە مێژووییەکان لەسەر کورد. لە وەرگێڕانی دەقە مێژووییەکاندا برایم خان دەڵێ بە دوای مەبەستێکی تایبەتییەوەم: "پێکهێنانی ئارشیفێك بۆ گەلەکەم"[١٦]. یونسی لە ئارشیفسازیدا بە دوای دوو مەبەستەوەیە؛ یەکەم، ناساندنەوەی بە ئینسافانەی کورد بە دەوروبەر لە چاوی بەئینسافتری ڕۆژاواییەوە و، دووهەم؛ وشیارکردنەوەی گەلەکەی بەرامبەر بە ڕابردووی خۆی، "بۆ ئەوەی ئەزموونی لێ وەربگرێ و ناوشیارانە دووپاتی نەکاتەوە". "ئارشیف" لە پێناسەی یونسیدا تەعبیر لە "زەینی بەکۆمەڵ" (حافظه یان زاکیرەی دەستەجەمعی) دەکا. ئەو پێی وایە، گەلانی دەسەڵات بەدەستی دەوروبەری کورد، هەوڵێکی سیستماتیکیان داوە بۆ شێواندن و کوێرکردنەوەی زەینی بەکۆمەڵی ئێمە. لێرەوە، "ئەوان" شێواندنی ڕابردووی "ئێمە"یان کردووە بە بەشێك لە سیاسەتی خۆیان بۆ پەراوێزخستن و سڕینەوەی ناسێنەی کورد.[١٧]

کاری یونسی و کاردانەوەی "ئەویدی"

وادیارە یونسی وێکچوونێکی تراژیدیك لە نێوان چارەنووسی ژیانی فەرهەنگیی خۆی و چارەنووسی گەلەکەیدا دەبینێ. یونسی هەم خۆی و هەم گەلەکەی بە قوربانیی یەك سیاسەتی سیستماتیك دەبینێ: سیاسەتی فەرامۆشکردن و شێواندن. هەقیقەتێکی تاڵ لەم ڕوانگەیەدا دەبیندرێ. ئەو دەڵێ لە بەرامبەر ڕۆمانەکانی من هەڵوێستێ بێدەنگی و لەبیرخۆبردنەوە گیراوەتە بەر. خۆی دەڵێ "گرفتی من ئەوەیە کە بە داخەوە کارەکانی من وەك کاری بێگانەیەکی دوور لە بنەماڵە دەبینن". بنەماڵەیەك کە هەمان "هویت مجاز ملی" یە لە ئێراندا. واتە سەرەڕای بەفارسی نووسینەکەش، ناوەرۆکی بەرهەمە نووسراوەکانی یونسی، دەکەونە دەرەوەی بازنەی ناسێنەی ڕێپدراو لە چوارچێوەی دەسەڵاتدارێتیدا. هەڵبەت ناسێنەی ڕێپێدراو یان ناسێنەی فەرمیش لە ئێراندا هیچ نییە پێکهاتەیەك نەبێ لەو بەها و نۆرمە کۆمەڵایەتی و سیاسییە دەرهاوێژەرانەی exclusive لە بەستێنی مێژووی گروپی ئێتنیکیی فارسیدا خەملێندراون.[١٨]

بەڵام "ئەویدی"ی ناحەزی یونسی تەنها حاکمیەت نییە. ئاڕاستەی ناسێنەخوازانەی کار و ئەندێشەی یونسی (ئەو بەشەی پێوەندی بە پرسی ئێتنیکییەوە هەیە) لە ناو دەوروبەرە ڕووناکبیرییە ناوەندگەراکانیشدا لەگەڵ سیاسەتی بێدەنگلێکردن، چووککردنەوە (تقلیل دادن) و حاشا لێکردن بەرەوڕوو بووە. لێگەڕێن با ئاماژە بە دوو نموونە بدەین:

نموونەی یەکەم پێوەندیی هەیە بە شێوەی هەڵوێست وەرگرتن لەسەر ڕۆمانەکانی یونسی. یونسی بە جەختەوە باس لە گۆشەنیگای ئێتنیك-سەنتەری خۆی بۆ نووسین دەکا. واتە ئەوەی کە دەیەوێ ڕۆمان بکاتە ئامرازێك بۆ پێکناساندنی گروپە ئێتنیکییەکان بە یەکتری. ئەوە لە کاتێکدا کە ئەوەندەی نووسەری ئەم دێڕانە تێبینیی کردبێت، ڕوانگەی ناوەندگەرا لە باشترین حاڵەتدا "ڕۆمانی ئێتنیکی"ی یونسی بە ڕۆمانی خۆجێیی و گوندی ناودێر کردووە

و هۆی بێدەنگلێکردن و بایەخنەدان بە ڕۆمانەکانی یونسی بۆ خۆجێیبوون و گوندیبوونی ناوەرۆکەکانیان دەگێڕێتەوە[١٩]. هەڵبەت ئێمە نابێ لە خوێندنەوەی چەمکەکاندا ئەو بەستێن، یان کۆنتێکستە فەرامۆش بکەین کە تێیاندا بەکاردەهێندرێن. ڕاستییەکەی ئەوەیە کە لە ڕوانگەی پرسی ناسێنەخوازیی ئێتنیکییەوە، کاتێك دەوترێ "خۆجێی" و "گوندی"، ئەو دوو چەمکە پێش هەموو شتێك دوو مێتافۆڕن، کە دەکەونە خزمەت بەرهەمهێنانەوەی هێژمۆنیی ئێتنیکگرووپی زاڵی ناو ئێران: چەمکی "خۆجێی" لە گوتاری ناوەندگەرای ئێرانیدا، بەهەموو ئەو دیاردە کولتووری و کۆمەڵایەتییانە دەوترێ کە دەکەونە دەرەوەی جەغزی فەرهەنگ و کەلەپووری فارسییەوە. فارس ناوەندە و ئەوانی دی پەراوێز. ئەوەی فارسی بێت گشتی و "میللی"یە و ئەوانی دی خۆجێیی و لۆکاڵ. دابەشکاریی "سەنتەر-پەراوێز" هێندێك جار ڕەهەندێکی تەواو چەواشەکارانەش بە خۆیەوە دەگرێ، بە تایبەتی ئەو کاتەی کە "پەراوێز" و "گوندی" لە پاڵ یەکتریدا دادەندرێن. لێرەوە، سەنتەر و ئەو شتانەی دەلالەت لە سەنتەر دەکەن دەبنە هێمای مۆدێرنە و ئەوانەی دەکەونە پەراوێزەکانەوە دەبنە میراتگری نەریت و هێمای پێش مۆدێرن، یان تەنانەت دژەمۆدێرن (بۆ وێنە ئەو کاتەی کە ناسێنەخوازیی "قوم‌گرا" لە بەرامبەر ناسێنەخوازیی تاك-سەنتەری هاوولاتیخوازانە دادەندرێت). ئەمەش خۆی لە خۆیدا بەستێن سازییەکی مەترسیداری دیکەیە بۆ خۆگێلکردن لە دۆخی نابەرابەرانە و نادادپەروەرانەی هەنووکە؛ بەرهەمهێنانەوەی دۆخی ستەمکارانەی فارسخوازانە و شەرعیەت دانەوە بە ئیخلاقیاتی کۆلۆنیالیستیانەی زاڵ لە گەمەی ناسێنە ئێتنیکییەکاندا.[٢٠]
نموونەیەکی ڕووهەڵماڵدراوانەی دیکە، هەڵوێستی بەناو دۆستی برایمی یونسی، سیمای ناسراوی ڕۆماننووسی فارسیی واتە مەحموودی دەوڵەت ئابادی بوو کە لە شەوی کۆچی دوایی یونسی، لە بەرنامەکانی بەشی فارسیی تەلەفزیۆنی بی‌بی‌سی‌دا، لە وەڵامی پرسیارێك سەبارەت بە ڕەنگدانەوەی کوردبوون لەسەر ئاسەوارەکانی برایمی یونسی، هەر بەجارێك حاشای کرد لەوەی کوردبوون "هیچ" ڕەنگدانەوەیەکی لە کارەکانی یونسی‌دا بووبێت. هەڵوێستێك کە تەنیا دوو ڕاڤە هەڵ دەگرێت: یان ئاغای دەوڵەت ئابادی، ١١ ڕۆمان و ١٢ بەرهەمی وەرگێڕدراوی برایم خان لە پەیوەندی لەگەڵ "ناساندنی کورد" لە ئێراندا بە شتێکی لادەر لە نۆرمی جێی‌پەسند، بێ بایەخ و ناشیاو بۆ ئاماژەپێدان بزانێ، یان ئەوەتا سیاسەتی فەرامۆشکردن و شێواندن بەشێوەیەکی سیستماتیك چ لە ئاستی حکومیدا و چ لە ئاستی ڕوناکبیریدا هێشتا کار لە سەر بەرهەمهێنانەوەی تۆتالیاریسمی زمانی، فەرهەنگی و ئێتنیکی، دەکا.[٢١]
ئا لێرەوە بەبڕوای من لە جێی خۆیدایە کە پێداچوونەوەیەکی دووبارە بۆ شێوەی مامەڵەی برایمی یونسی بۆ زمان و کارکردی زمان بکەین. ئایا دەکرێ نرخی بەکارهێنانی زمان لە دەرەوەی کارکردی زمان وەك فاکتەرێکی گرینگی ناسێنەدا بنرخێنین؟ ئایا دەکرێ بەرهەمهێنانی یەك کتێبخانە تێکستی کەم وێنە بە زمانی فارسی، لە دەرەوەی "هەڵسەنگاندنی سیاسی" ڕابگرین؟ ئایا دەکرێ لە پانتایی گەمەیەکی ناسێنەخوازانەدا کە تێیدا هێژمۆنی زمانی فارسی لەسەر بنەمای پەراوێزخستنی زمانی گەلانی دیکەی ناو جوغرافیای ئێراندا، بەرهەم دەهێندرێتەوە، "داهێنان و بەرهەمهێنان" بە زمانی فارسی، لە دەرەوەی گەمەی ناسێنەخوازانە و شەڕ لەسەر مەشرووعیەتی ناسێنەکان ببینین؟ ئایا دەتوانین هێشتا ئەفسانەی "بە سروشتی لە قەڵەمدانی ڕەسمی بوون و گشتگیربوون و بانئێتنیکی بوونی زمانی فارسی" بە واقیعێکی بەڵگەنەویست بزانین و بەرهەمی بهێنینەوە؟ ئایا چیتر دەکرێ لە ئێرانیبوونەوە بگەین بەو ئاکامەی کە زمانی فارسی دەبێ بۆ هەتاهەتایە وەك زمانی فەرمی "خەڵکی ئێران" مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت؟

کەلەپووری فارسی وەك تەختی پرۆکۆست-ی[٢٢] ناسێنەی نەتەوەکان

پرۆژەی نەزۆکی دروستکردنی دەوڵەت-نەتەوەی ئێرانی کە بنەمای لەسەر "فارساندن"ی ئێران داناوە، بەجەوهەر نادادپەروەرانە، نادێمۆکراتیك و دژە ئیخلاقییە. لە پەیوەندی لەگەڵ ئەو پرۆژەیەدا، ئێتنیککوژی ETHNOCID و زمانکوژییەکی linguicide ڕووهەڵماڵدراوانەی جارجار هاوتەریب و جارجار یەك لە دوای یەك، بەشێکی جیانەکراوەی سیاسەتی بە کردەوەی هەموو ئەو حکومەتانە بووە کە لە ئێرانی سەد ساڵی ڕابردوودا لەسەر کاربوون. هەر لە جێدا بە "کاردانەوەیی" لە قەڵەمدانی ناسیۆنالیسمی گەلانی نافارسی ناو ئێران، داننانە بە ئاکتیڤبوونی سیاسەتێکی ناسێنەکوژی ناوەندگەرا لە ئێراندا.
ئەوەی کە گروپە ئێتنیکییەکانی ناو ئێران هەر ماون و ڕۆژبەڕۆژ زیاتر پەیوەندییەکانیان ڕەهەندی سیاسی

به خۆیەوە دەگرێت، نەك نیشانەی لەئاڕادانەبوونی هەوڵێکی سەدساڵەی لیبراوانە بۆ فارساندنی ئێران، بەڵکو ئاکامی ڕەنج بە خەساربوونی ئەندازیارانی ئەو سیاسەتەیە. لەو نێوەدا و لە پێوەندی لەگەڵ باسەکەی ئێمەدا یەك ڕاستی هەیە کە دەبێ لەبەرچاومان بێت: لە ماوەی نزیك بە سەدساڵی ڕابردوودا، زمانی فارسی نەك هەر ئامرازێکی سەرەکی، بگرە سەرەکیترین ئامرازی بردنە پێشی پرۆسەی ناسێنەکوژی فارساندنی ئێران لە چوارچێوەی پرۆژەی دروستکردنی دەوڵەت-نەتەوەیی ئێرانیدا بووە. هەر ئەمەش وا دەکا، کە زمانی فارسی لە ئامرازێکی نیوتراڵ (خنثی و بێلایەن) بۆ ئاخاوتنەوە هەڵبکشێ بۆ ئاستی ئامرازێکی کوشندەی ناسێنەی گەلانی نافارسی ناو ئێران.

زمان خاوەنی دوو ڕەهەند و دوو کارکردی جیاوازە کە لە پێوەندی لەگەڵ پرسی ناسێنەدا نابێ لەبیر بکرێن؛ یەکەم، ڕەهەندی ئامرازی بۆ پێوەندی و ئاخاوتن. دووهەم ڕەهەندی سەمبوولیك. لە ئاستی ڕەهەندی ئامرازیدا زمان ئامرازێکی نیوتراڵ و بێلایەنی پێوەندیکردنە. لە ئاستی سەمبولیکدا بەڵام، زمان بەشێکە لە شتێکی گەورەتر، فاکتەرێکە بۆ ئیفادەی کولتووری و سیاسی. زمانی فارسی لەم پێوەندییەدا نموونەیەکی زۆر زەق، بگرە تایبەتیشە. زمانی فارسی تەنها ئامرازێکی دەربڕین نییە، زمانی فارسی لە ڕاستیدا گرینگترین پاژ لە پێکهاتەی ناسیۆنالیسمێکی مەزنیخوازی ئێرانییە کە خۆی لەسەر بنەمای تایبەتمەندییەکانی گرووپی ئێتنیکیی فارس بنیات ناوە. بۆ ئەوەی لە ڕوانگەی دادپەروەریی ئێتنیکییەوە لە قووڵایی کارەساتەکە تێ بگەین، هەر ئەوەندە بەسە کە حیسابێکی سەرپێی ئەو هەموو سەروەت و سامانە "هاوبەشە میللی" یە لە ئێراندا بکرێت کە لە ماوەی سەد ساڵی ڕابردوودا بەشێوەی سیستماتیك لە ڕێگای دامودەزگاکانی پەروەردە، فەرهەنگستانەکان، مێدیا و تاد.ەوە بۆ خزمەتکردن و گەشەدان بە زەرفیەتەکانی زمانی فارسی تەرخان کراوە. ڕێك هاوتەریب لەگەڵ ئەوەشدا لە ماوەیەکی ئاوا دوور و درێژی زەمەنیدا زمانەکانی دیکەی وەك زمانی کوردی نەك هەر لە هەموو مافێکی بەرابەر بۆ پێراگەیشتنان مەحرووم بوون، بەڵکو ئاماجی گەلێك پلانی زمانکوژانەی جیاجیاش بوون[٢٣]. ئا لێرەوەیە کە ناتوانین خۆ لە قەزاوەتی ئیخلاقی سەبارەت بە هەڵسوکەوتە زمانییەکان ببوێرین. ئەوەندەی پێوەندیی بە دکتۆر برایمی یونسییەوە هەبێت، ڕاستییەکەی ئەوەیە کە یەك مێژوو خزمەت بە زمانێك کە زمانی فارسیی پێ دەڵێن؛ دواجار پاڕادۆکسێك لە نێوان کار و ئامانجی دادپەروەرانەی خودی یونسی لە پێوەندی لەگەڵ گرووپە ئێتنیکییەکانی ناو ئێراندا، پێك دەهێنێ. یونسییەك کە هەموو هەوڵی بۆ ئەوە بوو لە ڕێی ناساندنی گەلان بە یەکترییەوە زەمینەی هاوپێوەندی و پێکەوە ژیانی بەرابەرانە و دادپەروەرانەی ئەو گەلانە پێك بهێنێ، لە ڕێی بەشداری لە فراوانکردنەوەی زەرفیەتەکانی زمانی حاکمەوە، بەشێوەیەکی نەخوازراو بەڵامی چارناچار، بەشداری لە درێژەدان بە دۆخی نادادپەروەرانە و ناسروشتیی ئەو زمانە لە بەرامبەر زمانەکانی دیکەی ناو ئێراندا کردووە.

ئەگەر لە ڕوانگەی وەدیهێنانی پێشمەرجەکانی دۆخی ئایدیاڵ بۆ هاوپێوەندیی و کۆمۆنیکاسیۆنەوە بڕوانین، ڕاستییەکەی ئەوەیە کە شێوەی هەڵوێست و تێڕوانینی "ئەویدی- حاکم" بۆ زمانی فارسی یەکێك لە کۆسپەکانی سەر ڕێی گەیشتن بە لانیکەمەکانی دۆخی ئایدیالی هاوپێوەندی نێوان گەلانی ناو ئێرانە: ڕەفتاری مەزنیخوازانە بەرامبەر بە زمانی فارسی، هەم زمانەکانی دیکە لە پێگە و مافی ڕەوا و بەرابەر مەحرووم دەکا، هەم پەرە بە هەڵوێستی نائەقڵانیی ئەویدی-ی پاوانخواز لە بەسووك سەیرکردنی هەقیقەتی لایەنەکانی بەرامبەردا، دەدا. لە دۆخێکدا کە ڕەهەندی سەمبولیکی زمانی فارسی، فاکتەرێکی ستراتیژیکیی ناسێنەی پاوانخوازی ناسیۆنالیسمی ئێرانییە، بەشداریکردن لە گەشەدان و فراوانکردنەوەی زەرفیەتەکانی ئەو زمانەدا، دواجار هاوکێشەی پێوەندییە ناسێنەییەکانی نێوان گرووپە ئێتنیکییەکانی ناو ئێران بە ئاقارێکدا دەباتەوە، کە ناسێنەی زاڵی دەسەڵاتدار، پاساوی بەردەوام بوون لەسەر دۆخی ستەمکارانەی خۆی لێ هەڵبهێنجێ.

هەڵبەت لە دوا داوەریدا بەرامبەر بە ڕەفتاری زمانیی کەسایەتییەکی وەك برایمی یونسی، ناڕەوایە ئەگەر لە ئینساف لا بدەین و قەزاوەت بەرامبەر بە ڕەفتاری زمانی-ی یونسی لەو کۆنتێکستە تایبەتە مێژوویی، سیاسی و کۆمەڵایەتییە جیابکەینەوە کە کەسایەتی وەرگێڕ "ئیبراهیم یونسی" تێدا خەملیوە. مرۆڤەکان بەرهەمی هەلومەرجە جیاوازەکانن، نابێ ئەو هەلومەرجە کۆمەڵایەتی و سیاسییە و، ئەو ژینگە پەروەردەییە لە بەرچاونەگرین کە برایمی یونسی لە مێردمنداڵییەوە و لە دەرەوەی ئیرادەی خۆی، تێی کەوتووە و تێیدا گۆش بووە[٢٤]. تەنانەت ئەگەر لە ڕوانگەیەکی نەتەوەپەرستانەی دەمارگرژانەشەوە بۆی بچین، هێشتا ناتوانین لە ئاست ڕەنجی تاقەت پڕوکێنی

دەیان ساڵەی برایم خان بۆ نووسین لە سەر کورد و وەرگێڕان سەبارەت بە کورد، بێ دەربەستانە تێپەڕ ببین. ڕەنگە لەوەش گرینگتر؛ لەبەرچاوگرتنی نیازی پیرۆز و ئامانجی بەرزی برایم خانی یونسی بۆ بردنەسەری ئاستی وشیاریی سیاسی-مێژوویی هاونەتەوەکانی بێت. هاوتەریب لەگەڵ ئەو ئامانجەشدا کاری بێ پسانەوە بۆ کاریگەریدانانی فکری و ڕۆشنبیری لەسەر لایەنی بەرامبەری کورد، بە مەبەستی چاوخشاندنەوەی ئەویدی بەخۆی و هەڵوێستی نادادپەروەرانەی لە ئاست گەلانی دیکەی ناو ئێراندا، ئاستی بەرزی هەست بە بەرپرسیاریەتیکردنی ئیخلاقیی دکتۆر برایمی یونسی بەرامبەر بە پرسی دادپەروەریی ئێتنیکی و بەرەنگاربوونەوەی دۆخی بێدادگەری بەرامبەر بە کورد، دەنوێنێت.

ئێمە دەبێ و دەتوانین لە برایم خانەوە فێر ببین، بەڵام مرۆڤی هاوچەرخی کورد چ پاساوێکی ئیخلاقی و کۆمەڵایەتی بۆ خۆتووشکردنەوە بەو پارادۆکسە ئاماژەپێکراوە نییە کە جەبری ڕۆژگارێکی بەسەرچوو تووشی برایم خانی یونسی کردبوو.

لە بەشی دووهەمی ئەم نووسینەدا، لە ژێر سەردێڕی "لە دیسکورسی ئامۆژاگیانەوە تا پارادایمی برایم خان" ئاورێکی وردتر لە هێندێك لە ڕوانگە سیاسییەکانی دکتۆر برایمی یونسی دەدەمەوە.

کۆتایی بەشی یەکەم

---

[١] گی دێ مۆپاسان (١٨٥٠-١٨٩٣) نووسەری بە ناوبانگی فەڕانسەیی بوو، کە بە یەکێك لە باشترین کورتە چیرۆکنووسانی سەدەی نۆزدەهەم دێتە ئەژمار. برایم ئەحمەد بۆ یەکەمین جار نموونەی وەرگێڕدراوی چیرۆکەکانی گی دێ مۆپاسانی لە گۆڤاری گەلاوێژ، لە ساڵەکانی کۆتایی چلەکان و سەرەتای پەنجاکانی سەدەی ڕابردوودا بڵاوکردۆتەوە. بەداخەوە لە کاتی نووسینی ئەم دێڕانەدا نموونەی ئەو گۆڤارانەم لە بەردەستدا نەبووە.

[٢] بڕوانە ڕاپۆرتی پێوەندیدار بە "شب ئیبراهیم یونسی" لە بنکەی گۆڤاری بخارا.HTTP://BUKHARAMAG HTML.١٣٨٦,٠٥,١٧٧٦/COM

[٣]لە نووسینەوەی ئەو وتانەدا پشتم بە زەینی خۆم بەستووە. مخابن ئێستا لە بیرم نەماوە کە ئەو وتووێژەم لە کام گۆڤار یان سایتدا خوێندۆتەوە.

[٤] حاجی صادقی امیر، یکی از ما (خاطرات و دیدگاەهای استاد ابراهیم یونسی)، ١٣٨٣، ل. ٣٥

[٥] بحاجی صادقی امیر، یکی از ما (خاطرات و دیدگاەهای استاد ئیبراهیم یونسی)، ١٣٨٣، ل. ١١٣

[٦][٦] کینان، درك: کردها و کردستان، وەرگێڕانی ئیبراهیم یونسی.بڕوانە، پێشەکیی وەرگێڕ.

[٧] کندال و ئەوانی تر، کردها، ١٣٧٩، وەرگێڕانی ئیبراهیم یونسی. بڕوانە پێشەکی کتێب بە قەڵەمی وەرگێڕ.

[٨] حاجی صادقی امیر، یکی از ما (خاطرات و دیدگاەهای استاد ئیبراهیم یونسی)، ١٣٨٣، ل ١١٤

[٩] لە ڕوانگەی هابرماسەوە، تایبەتمەندیی دۆخی هاوپێوەندیی ئایدیال ئەوەیە کە لایەنەکانی هەڤپەیڤینی ئەقڵانی تاکە کەسانێکن کە لە بواری مۆراڵییەوە بە سەربەخۆ (ئاوتۆنۆم) دێنە ئەژمار. هەڵبەت ڕوونە کە دواجار مەبەست لە هاوپێوەندییەکی ئەوتۆی نێوان تاکەکەسەکان مسۆگەرکردنی مەشروعیەتی بڕیارە دەستەجەمعییەکانە. هەر ئالێرەشەوەیە کە مسۆگەربوونی دۆخی ئایدیالی هاوپێوەندی لە ڕوانگەی هابرماسەوە دیمۆکراتیکبوونی پرۆسەی بڕیاری سیاسی دەستەبەر دەکات بڕوانە Maija Setälä, Demokratian arvo. ٢٠٠٣ ،

[١٠] دۆخی غیابی پێشمەرجەکانی هاوپێوەندییەکی ئایدیال، بەو شێوەیەی یونسی لە نووسراوەکانیدا باسی لێوە کردووە، زۆر وەك ئەو دۆخەش دەچێ کە فەیلەسوفی ئەمریکایی فەلسەفەی سیاسی، جان راوڵز بە "دۆخی کشانی پەردەی نەزانی" ناوزەدی دەکات. هەڵبەت لێکدانەوەی ئەندێشەکانی د.یونسی لە ڕوانگەی "تیۆری دادپەروەریی سیاسیی" جان راوڵزەوە، پەل و پۆی دیکە بەم باسە زیاد دەکا، بۆیە لێرەدا بەناچاری خۆی لێ دەبوێرم. لەو پێوەندییەدا بڕوانە دوو کتێبی پڕبایەخی ڕواڵز؛ "تیۆری دادپەروەری" و "مافی خەڵکان". Rawls, John (١٩٨٨), oikeudenmukaisuusteoria و The Law of Peoples, ١٩٩٩

[١١] شری لیزر، گشتی در کردستان ترکیه، ترجمە ئیبراهیم یونسی. ١٣٨٢. بۆ خوێندنەوەی نموونەیەك لە ڕوانگەکانی یونسی لە پێوەندی لەگەڵ ئەم باسە بڕوانە پێشەکی وەرگێڕ.

[١٢] لە ڕاستیدا هەر ئەم جۆرە ڕەخنە ڕاشکاوانە بەزمانی

فارسی، ئەو پرسیارەی لای هێندێك دروست كردووە كە ئایا دروستە كە بە زمانی فارسی و لەبەرچاوی "غەریبە"دا كورد ڕەخنە لە كورد بگریت؟! ئایا بۆ وێنە ڕەخنەگرتن لە ئەزموونی سیاسی كوردەكانی باشوور و باكووری كوردستان، بەزمانی فارسی، دەتوانێ چ ئەنجامێكی سوودبەخشی بۆ ئەوان هەبێت؟ ئەم ڕوانگەیە پشت بەو لۆژیكە دەبەستێت كە "خۆدارکاریکردن" لە بەرچاوی ئەویدی ئێتنیكیدا، تەنها ئاو بە ئاشی ئەوانەدا دەكا كە بۆ خۆیان سەبەبكارێكی سەرەكیی گرفتاربوونی ئێمە لەم دۆخە دژوارەی ئێستادان.

[13] برزوی مجتبی، اوضاع سیاسی کردستان (از سال ۱۲۵۸ تا ۱۳۲۵ ه.ش)، ۱۳۷۸، با مقدمه‌ای از: دکتر ابراهیم یونسی. بڕ. پێشەكی ئەو كتێبە بە قەڵەمی د. یونسی.

[14] هەرچەند یونسی لەم كۆنتێكستەدا ئەوەی دەرنەبڕیوە؛ بەڵام هەقیقەتی تاڵ ئەوەیە كە وێكچوونێكی زۆر تراژیدیك لە نێوان پرۆسەی پاكتاوی كولتووری deculturation سووربێستەكان و پرۆسەی ناسینەكوژی (هویت زدائی) پەیڕەوكراو لە سەر گروپە ئێتنیكییەكانی ناو ئێران، لە ڕەوتی فارساندنی ئەو وڵاتە لە ماوەی نزیك بە سەد ساڵی ڕابردوودا، بەدی دەكرێت. كورد لەم پرۆسەیەدا پشكی شێری پێ براوە. هەڵبەت ساویلكەییە ئەگەر واقیعی ناسینەخوازانەی بەهێزی كورد و زۆر لە گروپە ئێنتیكییەكانی دیكەی ناو ئێرانی ئێستا، بە پاساوی حاشاكردن لە بوونی پرۆسەی ناسینەكوژیی سیستماتیك لە ئێراندا بهێندرێتەوە. بڕوانە ڕۆلان برتون، قوم شناسی، ل. ۱۹۸

[15] حاجی صادقی امیر: یکی از ما (خاطرات و دیدگاه‌های استاد ابراهیم یونسی)، ۱۳۸۳، ل ۱۱٤. هەڵبەت ئەگەر برێك ورد تر لێی بڕوانین، لەو دیوی ستایلی ڕۆماننووسیی یونسییەوە هەوڵێكی بەبڕشتی نووسەر بۆ ژیاندنەوەی چیرۆكەكانی ڕابردوو دەبینین. ئەمەش دەشێ، سەرەڕای ئەو ئەركە كۆمەڵایەتییەی یونسی دەیخاتە سەر شانی ڕۆمانەكانی خۆی (بەیەكدی ناساندنی گەلان)، هێمای خولیایەكی دیكەش بێت لای نووسەر. خولیایەك كە دەكرێ ناوی بنێین، "ناسینەپارێزیی ئێتنیكی لە ڕێگای ژیاندنەوەی حەكایەتەكانەوە". ئانتونی گیدینز دەڵێ، "بەرهەمهێنانەوەی ناسینە بەستراوەتەوە بەتوانایی مرۆڤەوە بۆ وێناكردنەوەی ئەو حەكایەتانەی پێوەندییان بەوەوە هەیە". لەم ڕوانگەیەوە، ڕۆمانی یونسی، وێنای ناسینەپارێزێكی كارامە لە نووسەرەكەیان بەدەستەوە دەدەن.

[16] یونسی دەڵێ؛ "من نانی ئەو گەلەم خواردووە و لە داوێنی ئەو خەڵكەدا گەورەبووم. دەبێ خزمەتێكیان پێ بكەم و ئەرشیفێكیان بۆ چێ بكەم تا هیچ نەبێ بزانن كێن، لە كوێیوە هاتوون و پێوندییان بەچ خەڵكانێكەوە هەیە." بڕوانە، حاجی صادقی، امیر: یکی از ما (خاطرات و دیدگاه‌های استاد ئیبراهیم یونسی)، ۱۳۸۳، ل ۱۳۲.

[17] بۆ وێنە بڕوانە، حاجی صادقی امیر، یکی از ما (خاطرات و دیدگاه‌های استاد ئیبراهیم یونسی)، هەروەها؛ برزوی مجتبی، اوضاع سیاسی کردستان (از سال ۱۲۵۸ تا ۱۳۲۵ ه.ش) پێشەكی كتێب.

[18] حاجی صادقی امیر، یکی از ما (خاطرات و دیدگاه‌های استاد ئیبراهیم یونسی)، ۱۳۸۳، ۱۱٦-۱۱۵. یونسی دەڵێ حكومەت بە هەموو شێوەیەك گرفت بۆ بڵاوبوونەوەی كارەكانم دروست دەكا. تەنانەت وا دیارە بڵاوبوونەوەی تەرجەمەی "تزا بۆ ئارمین" لە دەرەوەی ئێرانیش، لەگەڵ كۆسپی حكومەتی ئێران بەرەوڕوو بووە. كتێبێك كە دەیەوێ وێنایەكی جیاواز و جوان لە هاوپێوەندیی مێژوویی نێوان كوردەكان و ئەرمەنەكان بەدەستەوەبدا.

[19] بۆ وێنە بڕوانە عەباسی، كاوە. http://khabarfarsi.com/ext/۲۰۳۹۹٦٦ ناوبراو بە بێ ئەوەی مەبەستی كەمكردنەوە لە پێگەی یونسی بێت، شێوازی نووسینی یونسی سەر بە "ژانێری ئەدەبیاتی گوند" لە قەڵەم دەدا كە "لەباری مێژووییەوە سەردەمی بە سەر چووە". ئەوە لە كاتێكدا كە ئەگەر ڕۆمانی یونسی بۆ وێنە بە "ڕۆمانی ئێتنیكی" یان سەر بە ژانێری ئەدەبیاتی مێژوویی لە قەڵەم بدەین، هیچ نەبێ لەو بەستێنە فرە ئێتنیكییەدا كە ئێرانی پێدەوترێ، دەكرێ خوێندنەوەی تەواو جیاواز بۆ ناوەرۆك و نرخی ڕاستەقینەی كارەكانی یونسی بكرێت. گرفتی سەرەكی لە شێوەی تێڕوانین دایە.

[20] نموونەیەكی پێكەنیناوی لەم جۆرە لەبەریەكدانانەی ناوەند/پەراوێز یان مۆدێرن/پێشمۆدێرندا، ئەو ڕەخنانەیە كە گۆرانیبێژێكی فارس سەبارەت بەو فیلمانەی بەهمەنی قوبادی دەریبڕیبوون كە بە زۆری دەربڕی واقیعی پارادۆكسیكاڵی ژیانی كوردەكان لە ناوچە سنوورییەكان دایە. گلەیی ئەو بەڕێزە بۆ وێنە ئەوەبوو كە ئەو فیلمانە "پارادۆكسی ژیانی مۆدێرنی ئێرانی دەرنابڕن"! هەڵبەت، زەرافەتێك

له "واقیعی سنوورنشینه‌کان"دا هه‌یه که به‌داخه‌وه "چاوی فارسی" ناتوانێ به‌جوانی ببینێت. ڕاستییه‌که‌ی ئه‌وویه که گه‌وره‌ترین پارادۆکسی سه‌رده‌می نوێی ڕۆژهه‌ڵاتی ناوه‌ڕاست ڕێك له ژیانی سنوورنشینه‌کانی کوردستاندا خۆی ده‌نوێنێته‌وه. گه‌وره‌ترین "شاکار"ی سه‌رده‌می مۆدێرن، هه‌ر ئه‌و سنوورانه‌ی "ده‌وڵه‌ت-نه‌ته‌وه" ده‌سکرده‌کانی ڕۆژهه‌ڵاتی ناوه‌ڕاسته که سه‌رزه‌مینی یه‌ك نه‌ته‌وه‌ی به‌پێچه‌وانه‌ی ویستی خه‌ڵك و خاوه‌نانی مێژوویی ئه‌و سه‌رزه‌مینه، له‌ت و کوت کردووه. کاره‌ساتی ژیانی سنوورنشینه‌کان له ڕاستیدا هیچ نییه، ده‌رکه‌وتی عه‌ینیی ئه‌و پارادۆکسه نه‌بێت که ده‌وڵه‌ت-نه‌ته‌وه‌ی "مۆدێرن"ی ئێرانی و ئێراقی و تورکیی، له‌سه‌ر بنیات نراوه. سه‌یر ئه‌وویه که ئه‌و دیارده تراژیدیکه که‌مترین ڕه‌نگدانه‌وه‌ی له ناو مێدیا و بیروڕای گشتی و به‌رهه‌می هونه‌رمه‌ندان و نووسه‌رانی ناوه‌ندگه‌رای ئێراندا نه‌بووه و نییه. وا دیاره پارادۆکسه‌کانیش کاتێك به مۆدێرن له قه‌ڵه‌م ده‌درێن که به‌ستێنی شکڵگرتنیان "واقیعی کۆمه‌ڵایه‌تی" مرۆڤی نیمچه مۆدێرنی فارس/فارسگه‌را بێت. هه‌ڵبه‌ت نووسه‌ری ئه‌و ڕه‌خنانه‌ی ئاماژه‌ی پێکرا، گله‌یی خۆی له "کوردی"بوونی زمانی فیلمه‌کانی قوبادیش ناشارێته‌وه! هه‌موو ئه‌مانه‌ش ئه‌و ڕاستییه ده‌نوێننه‌وه که هه‌ر واقیعێکی نافارس له ناو ئێراندا، به مێنتالیته‌ی فارسگه‌را/ناوه‌ندگه‌رای ئێرانی نامۆیه و ده‌که‌وێته ده‌ره‌وه‌ی مێژووی هه‌نووکه و فه‌رمیی ئێرانه‌وه. بڕوانه.
http://www.mohsennamjoo.com

[٢١] ده‌وڵه‌ت ئابادی کاتی خۆی ئه‌وه‌شی وتبوو که "ده‌بێ پتانسیه‌لی زمان و زاراوه‌کانی ناو ئێران بخرێنه خزمه‌ت په‌ره‌پێدانی زمانی فارسییه‌وه". من ئه‌م بۆچوونه‌م ساڵانێکی زۆر پێش ئێستا له نووسینێکی ڕه‌خنه‌گرانه‌ی ڕه‌خنه‌گر و نووسه‌ری ناوداری به‌ره‌گه‌ز ئازه‌ربایجانی، ڕه‌زا به‌راهه‌نیدا بینیوه.

[٢٢] پڕۆکۆست یان به یۆنانییه‌که‌ی Prokroustês، یه‌کێك له که‌سایه‌تییه ئۆستوورەییه‌کانی یۆنانی که‌ونارایه. پڕۆکۆست چه‌ته‌یه‌ك بوو که خه‌ڵکی له سه‌ر ڕێگاکان به دیل ده‌گرت و به شێوه‌یه‌کی سه‌یر ئه‌شکه‌نجه‌ی ده‌کردن. ئه‌شکه‌نجه‌کانی پڕۆکۆست له ڕێی دوو ته‌خته‌وه ئه‌نجام ده‌دران: موسافیره باڵابه‌رزه‌کانی له‌سه‌ر ته‌خته‌یه‌کی بچووکتر داده‌نا و قاچه‌کانیانی به قه‌ده‌ر ته‌خته‌که کورت ده‌کردنه‌وه. موسافیره کورته‌باڵاکانیشی به پێچه‌وانه، له‌سه‌ر ته‌خته درێژه‌که ڕاده‌کێشا و به‌قه‌ده‌ر ته‌خته‌که ده‌یکێشان.
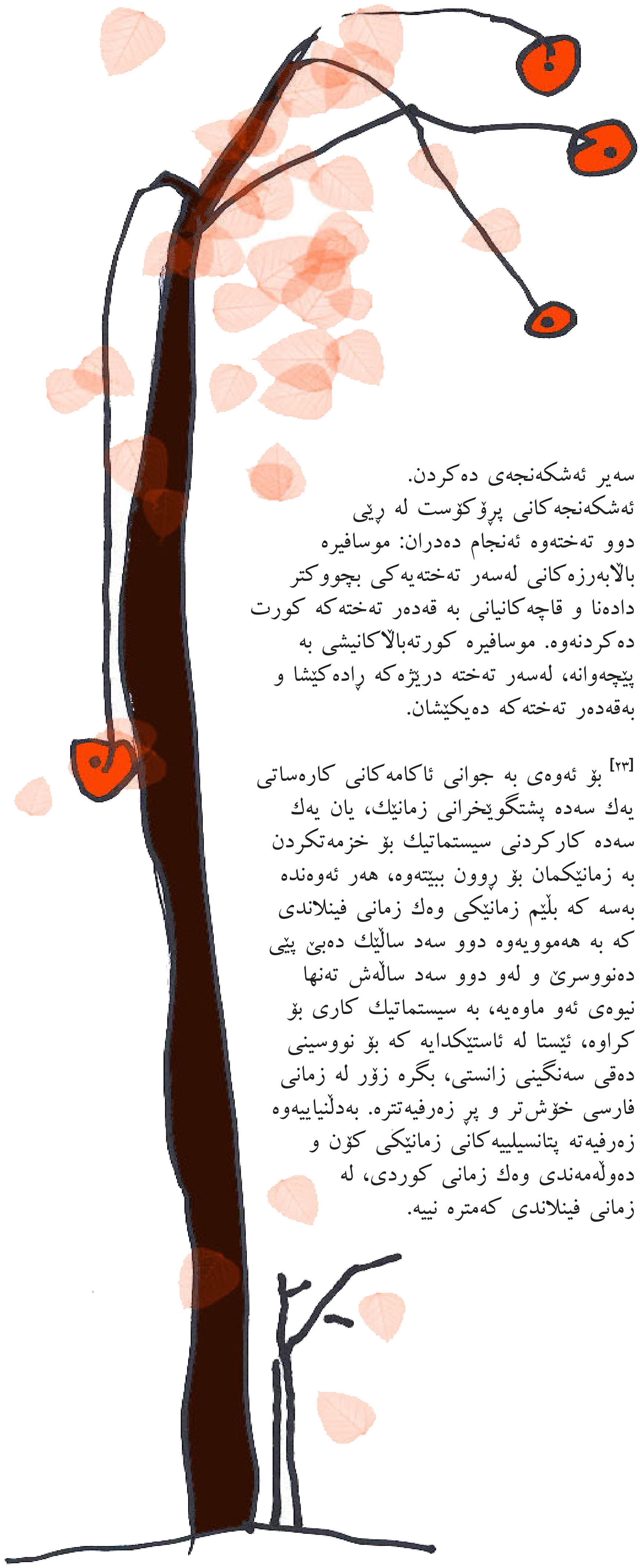
[٢٣] بۆ ئه‌وه‌ی به جوانی ئاکامه‌کانی کاره‌ساتی یه‌ك سه‌ده پشتگوێخرانی زمانێك، یان یه‌ك سه‌ده کارکردنی سیستماتیك بۆ خزمه‌تکردن به زمانێکمان بۆ ڕوون ببێته‌وه، هه‌ر ئه‌وه‌نده به‌سه که بڵێم زمانێکی وه‌ك زمانی فینلاندی که به هه‌موویه‌وه دوو سه‌د ساڵێك ده‌بێ پێی ده‌نووسرێ و له‌و دوو سه‌د ساڵه‌ش ته‌نها نیوه‌ی ئه‌و ماوه‌یه، به سیستماتیك کاری بۆ کراوه، ئێستا له ئاستێکدایه که بۆ نووسینی ده‌قی سه‌نگینی زانستی، بگره زۆر له زمانی فارسی خۆش‌تر و پر زه‌رفیه‌تره. به‌دڵنیاییه‌وه زه‌رفیه‌ته پتانسیلییه‌کانی زمانێکی کۆن و ده‌وڵه‌مه‌ندی وه‌ك زمانی کوردی، له زمانی فینلاندی که‌متره نییه.